

מה היה וייצמן אומר ומה היה ביאליק אומר ומה הייתה אומרת לאה גולדברג על המצב העכשווי בישראל?

א: וייצמן

לפני שנים לא מעטות, ביום השנה לפטירתו של הרצל, שמעתי ברדיו ראיון עם חוקר הציונות יוסף גורני. הכתב שאל אותו: מה היה הרצל אומר אילו ראה את ישראל העכשווית? פרופסור גורני אמר: הרצל חזה מדינה מיושבת על ידי יהודים בעלי תרבות מערב אירופית, אבל תושבי ישראל העכשווית הם ברובם בעלי שתי תרבויות מזרחיות: תרבות המזרח המוסלמי ותרבות מזרח אירופה.

ברוח זו אני שואלת, מה היו וייצמן, ביאליק ולאה גולדברג אומרים על ישראל העכשווית? מדוע בחרתי בהם? וייצמן היה התגלמות הציונות המאוזנת, הבוגרת, החכמה והנחושה, שהביאה להישגים מרשימים ללא שפיכות דמים, מלבד דם לבו של וייצמן עצמו (כך כתב לאחותו ב 22.7.1922: "מגילת המנדט נכתבה בחלקה הגדול בדמי"). את שני האחרים בחרתי, משום שלכל אחד מהשלושה היו ציפיות שונות מהציונות, ותפיסה שונה של מטרתה. אני יודעת היטב שכל אדם מעצב את השקפת עולמו על יסוד המציאות שבה הוא חי ועל יסוד חינוכו, ולכן אי אפשר בעצם לדעת מה היה חושב, אילו היה חי במציאות אחרת. יש הבדל עצום בין מצב העם היהודי בזמנם של וייצמן, ביאליק ולאה גולדברג לבין מצבו כיום, וגם שינוי עצום בהבנת המושגים: עם, לאומיות, ציונות, יהדות, ותרבות. ולכן יתכן שקשה ואף אסור ללמוד מהתבטאויותיהם בזמנם על מה שהיו חושבים ואומרים כיום. אבל בכל זאת אני מתכוונת כאן לנחש את תגובתם למצב הישראלי כיום, על בסיס ההתבטאויות שלהם בזמנם, ובעצם להיתלות באילנות גדולים, שצלם יקל עלי לומר את אשר עם לבי.

"ציונות סינתטית" – כך קרא וייצמן חוקר הכימיה לדרכו ולאמונתו הציונית (יהודה ריינהרץ בביוגרפיה שכתב על וייצמן טען, שלא הוא המציא את המונח, אלא שמעון וייסנברג בועידת הלסינגפורס, אבל וייצמן אימץ את המונח הזה והרבה להשתמש בו). הציונות הסינתטית שילבה את הפעילות המדינית-דיפלומטית עם עבודת התיישבות חקלאית בארץ ישראל, ובמידה רבה התבססה עליה. וייצמן לא היה מאושר, אמנם, לראות את הישגי הדיפלומטיה הישראלית כיום, ועוד פחות מזה - את מצבם של החקלאים בישראל, ואת הסיכוי שעבודתם

תצדיק את הציונות; הוא היה מאושר לדעת שבישראל המציאו טפטפות, עגבניות שרי ותוכנת וייז, ושתוחלת החיים בארצנו – למרות המלחמות, הפיגועים ותאונות הדרכים – היא מהגבוהות בעולם. אבל זה היה פחות חשוב בעיניו מהעובדה, שליהודים יש סוף סוף ארץ נטולת שנאת יהודים, משום שבמדינה הזאת הם לא המיעוט אלא הרוב.

וייצמן היה איש הציונות המעשית, הביצועית, שמטרתה הייתה למצוא מקום מקלט ליהודים נרדפים בעולם כולו, שיבטיח את שלומם ואת זכויותיהם. ב 12.12.1945 כתב לנשיא ארה"ב דאז, הארי טרומן, שאמריקה חייבת לתמוך בהגדלת העלייה לארץ, משום שלא רק באירופה יש נחשול גואה של אנטישמיות, אלא גם מעמדן של הקהילות היהודיות בארצות המזרח אינו בטוח ואף מחריף "עם התגברות האלימות התוקפנית של הערבים" כלפי יהודים מטריפולי, מצרים, עירק ותימן. הוא היה שמח לראות שקיומה של ישראל גרם להפחתת הסיכוי לאלימות תוקפנית כלפי יהודים בעולם כולו, מזרח ומערב. ב 28.11.1929, כתב לגנרל סמאטס: "אילו נמצאו 300,000 או אפילו 250,000 יהודים בא"י במקום 160,000 קרוב לוודאי שהפוגרום [הוא התכוון לפרעות תרפ"ט] לא היה מתחולל בכלל". ובאותו מכתב: "כיום נחלק העולם ברובו, לגבינו, לארצות הדורשות מאתנו לצאת ולארצות האוסרות עלינו להיכנס". מספרם של היהודים בישראל והאפשרות הפתוחה של יהודים להיכנס אליה היו משמחים אותו, אילו היה כאן.

כחודש לפני ההכרזה על המדינה, ב 9.4.48 וייצמן כתב לטרומן: "הברירה העומדת לפני עמנו, אדוני הנשיא, היא עצמאות מדינית או השמדה". הדברים נשמעים כיום כהגזמה, אבל אולי כדאי שנזכיר לעצמנו שהיהודים החיים בישראל הם ברובם הגדול בעצם פליטים, בני פליטים ונכדי פליטים, שהגיעו לארץ בגלל רדיפות וקיפוח כלכלי ומקצועי. הם העדיפו לקרוא לעצמם "עולים חדשים", "מעפילים", ו"חלוצים" ולהתייחס לעצמם בהתאם, כלומר, ללא קורבנות וללא התובענות והנקמות הנובעות ממנה.

הדחף להציל את העם היהודי מכיליון לא נולד אצל וייצמן אחרי השואה. מלכתחילה הוא ראה בציונות מאבק של מי שאין לו מה להפסיד, של sans-culottes [כינוי לפשוטי העם חסרי כול בצרפת שהשתתפו במהפכה הצרפתית], כמו שכתב לפליקס פרנקפורטר מ 27.8.19: "אתה מעשי וזהיר" כתב לו, "משום שיש לך עמדות שתוכל להפסידן, בניגוד ל sans-culottes [לנן] שאין להם מה להפסיד". וייצמן היה שמח לגלות שבמדינת ישראל

העכשווית לרבים מאתנו יש הרבה מה להפסיד, ושזאת מדינה המצטיינת דווקא בתחומים, שיהודים היו בדרך כלל חלשים בהם כל עוד היו מיעוט מקופח: צבא, מדע שימושי וטכנולוגיה, חקלאות (עדיין).

בשנת 1907 וייצמן התלבט בשאלה: האם אפשר להקים בארץ בית חרושת לשימורי תפוזים? לא, אין לקוות לתעשייה זו במהרה, כתב, אבל אולי אפשר להקים כאן בית חרושת לחומצת לימון מלימונים שגדלים בשפע בצידון? אולי בית חרושת לשמן זית וסבון מזינים, שגם הם גדלים בצידון? וייצמן היה יכול להיות מרוצה ממצב התעשייה בארץ כיום.

ב 18.4.18 הוא כתב לאשתו ורה (בחתומת "חיימצ'יק"): "עגום, עגום מאד בירושלים [...] המסגדים ומגדלי הפעמונים והכיפות מתנשאים וצועקים אל השמים כי ירושלים אינה עיר עברית. [...] השכונות היהודיות של ירושלים אינן אלא זוהמה ומחלות מידבקות. הלב בוכה למראה כל אלה". אשר לתל-אביב - ב 28.5.26 הוא ביקש מסגן שר המושבות דאז הלוואה עבור עיריית תל-אביב לצורכי דיור, כי "בתל-אביב יש מספר רב של שוכני אוהלים". ב 7 במאי 1937 הודה לסר ארתור ווקופ על שהממשל הסכים לכלול פועלים יהודים בעבודות הסבלות בנמל חיפה, וביקש להגדיל את מספר עובדי הרכבת היהודים, כדי ש"השירות הזה יהיה מוגן בזמנים של מהומות בפני פרעות ומעשי חבלה". וייצמן היה יכול להיות די מרוצה מהמראה, ממצב הדיור, מהניקיון ומהגיבון בירושלים, תל-אביב וחיפה, יחסית למצבן לפני קום המדינה. הוא היה מרוצה לראות אותנו חיים במדינת רווחה עשירה וחזקה, עם טכנולוגיה מתקדמת, ומערכת בריאות לא רעה. הוא לא היה מרוצה ממה שקורה על הכבישים, גם לא ממצבם של הכינרת ושל ים המלח, אני מניחה שהוא היה מנסה למצוא פתרונות בדרכים מדעיות – הנדסיות, טכניות.

וייצמן התנגד בחריפות לקידום הציונות באמצעים אלימים. במברק התשובה שלו למברק הברכה של בן גוריון ואחרים לרגל קום המדינה הדגיש את חשיבות השאיפה ל"יחסי שלום וכבוד הדדי עם האזרחים הערבים, עם ארצות ערב השכנות ועם כל שאר האומות". במכתב לאיינשטיין (30.11.1929), זמן קצר לאחר מאורעות תרפ"ט, קונן: "בימי ועידת פריס חלמנו על שני גזעים הקרובים קרבת דם, בעלי קשרים הדוקים בהיסטוריה, הפועלים יחד למען שיקום הארצות שעל הירדן, החידקל והפרת". ברוח זו הוא נפגש עם פייסל ב 1919, ניסה להגיע לחוזה שלום, והצטלם כשהוא חבוש כפייה – מחווה ששום מנהיג יהודי אחר לא חזר

עליה מאז. סאדאט ציטט מספר ישעיהו כשביקר בכנסת. האם מנהיג יהודי כלשהו כיום מכיר את הקוראן ומוכן לצטט ממנו? שמחתי לשמוע שנשיא המדינה ראובן ריבלין, שאביו תרגם את הקוראן לעברית, עשה זאת, חיפשתי סימוכין לכך בגוגל ולא מצאתי, אולי לא במקרה. זאת אינה נוסחת קסם, אבל למה לא?

הציפיות של וייצמן לגבי הקונפליקט הישראלי-ערבי יכולות להיראות כיום כאופטימיזם תמים, אם לא עיוורון. ב 30.5.1918 כתב לבלפור: "בעיית יחסינו עם הערבים היא כלכלית ולא מדינית. מרכזם אינו ארץ ישראל אלא המשולש מכה דמשק בגדד". התיישבות יהודים משני צדי הירדן הייתה אפשרית, לדעתו, "בלי חיכוכים עם האוכלוסיה המקומית", כתב לויןסטון צ'רצ'יל (1.3.1921). כמו מנהיגים ציונים אחרים אז והיום, שזלזלו בכוחן של אמונות ורגשות, וייצמן האמין שאפשר לפתור את בעיית הסכסוך היהודי-ערבי על בסיס אינטרסים משותפים, באמצעים כלכליים וסוציאליים. הוא כתב לרב הראשי יצחק הרצוג ב 21.7.1946 "אני משוכנע כי מיד לאחר שתוקם מדינה יהודית ייוועדו הערבים והיהודים יחדיו על בסיס האינטרסים המשותפים שלהם [...] איני מדבר בלא יסוד". כמה מוזר נשמעת לנו המילה "מייד", היום, אחרי למעלה משבעים שנה.

כשם שהערבים לא ראו ואינם רואים עד היום את הציונות כתנועה לאומית אותנטית, אלא כתוצר של אימפריאליזם לא לגיטימי ושל מנהיגים מרושעים, כך גם מנהיגי הציונות, במיוחד אלה שבאו מרקע סוציאליסטי רוסי, נטו לזלזל באותנטיות של הלאומיות הערבית ולייחס את ההתנגדות להתיישבות היהודית לגורמים חיצוניים, או למנהיגים שאינם מטים אוזן לרצון "העם" (במילה הזאת, "העם", השתמש וייצמן לציון השכבה החברתית-כלכלית הנמוכה). וייצמן האמין בכל לבו בצדקת הציונות ולא חשב שהיא תעשה עוול לערבים. "אין אנו חולמים על כיבושים או על ריבונות עולמית, אלא על קיבוץ כוחותינו הפזורים, אשר אחרים ניצלו לרעתנו", כתב לפליקס פרנקפורטר (27.8.1919). הוא האמין בתועלת ההדדית ששני העמים יכולים להביא זה לזה וב"הבנה מכובדת" שיכולה לצמוח ממנה.

אבל אחרי פרעות 1929 נעשה לו ברור שהיחסים עם בני המקום הם קונפליקט שלא יפתר רק בדרכים של הגינות ורצון טוב. הוא כתב לגנרל סמאטס ב 28.11.1929: "בדעתנו לפעול למען ידידות בין יהודים לערבים ע"י העלאת רמת המחיה בקרב מעמדות העובדים הערבים. אנו רוצים לפתוח במו"מ לקראת הבנה מכובדת עם הערבים, [אבל] לא יהיה בסיס למו"מ כזה

אלא אם יוכיח לערבים שאלימות אינה משתלמת". יומיים לאחר מכן כתב לאלברט איינשטיין: "המנהיגים הערבים של היום, רוצחים וגנבים, רוצים רק דבר אחד – לזרוק אותנו לים התיכון". ובאותו מכתב: "הערבים כשהם דוברים אמת, אומרים לנו: אין אנו מבקשים מכם שתהיו הוגנים כלפינו, אלא שלא תבואו, [אבל] אם אנו באים לא"י איננו יכולים לחיות באוויר [...] במקום שהיהודי אמור להקים את משקו, הערבי אינו יכול לעשות כדבר הזה באותו מקום עצמו. [...] צריך שיהודי יוכל לקנות אדמה מערבי [...] ואסור שיוחזק אחראי למה שיקרה או לא יקרה למוכר-מרצון או אפילו לנכדיו".

בשלב הזה וייצמן הבין שגם אם יחבש כפייה ויעשה את מיטב יכולתו הדיפלומטית, הערבים לא ישלימו עם הציונות. כעת, מנקודת מבט המשווה את הציונות לאימפריאליזם ומבדילה ביניהן, הוא כתב: "אם רוצים לחסוך מן הערבים ככל שנוכל את הסבל שעבר על כל עם נחשל עם בואו של עם אחר, מתקדם יותר, נימנע, ואכן חובתנו להימנע, משימוש בכוח, שכל עם אחר השתמש בו בהזדמנויות כאלה".

אילו היה כאן, היה מדגיש עוד יותר ההבדל העקרוני בין אימפריאליזם למדינת ישראל, שעצם קיומה המתמשך מוכיח את ההבדל בינה למעצמה אימפריאליסטית תאבת מושבות. אבל הוא כן היא שואל: האם מדינת ישראל ותושביה מתאמצים ככל יכולתם לחסוך מן הערבים את הסבל ולהימנע ככל האפשר משימוש בכוח?

הוא היה מרוצה לראות את הפעילויות של מחסום ווטץ', פורום משפחות שכולות, הסעות ועזרה למשפחות פלסטיניות שילדיהן זקוקים לריאליזציה בבתי חולים בארץ, פעולות ספורט ונופש משותפות. הוא היה שמח לדעת על מסגרות שונות, חשאויות למדי, של שיתוף פעולה בין ארגונים ישראלים, ירדנים ופלסטינים בתחום המים, איכות הסביבה, שמירה על צמחים ובעלי חיים. אולי הוא היה מעודד יותר גיבוי ומימון ממשלתי לפעילויות הללו, שמתקיימות למרות ההתנגדות הפלסטינית לנורמליזציה ולמרות הטרור המופעל על מי שמתתף בהן. אולי הוא היה מעודד את ממשלת ישראל להשקיע בכל פעולה חברתית ותרבותית, שעשויה לחשוף ולקרב את הפנים האנושיות ואת הלב האנושי בשני צדי המתרס.

כאדם מאוזן וייצמן היה מרוצה לדעת, שלעומת החרם על הקול הציוני בספרות, בעיתונות, ברדיו ובקולנוע בכל ארצות ערב, גם אלו שחתמו על חוזה שלום עם ישראל - חרם שהקפד

אותו מסכן את שלומו - בישראל אפשר לראות, לשמוע ולומר הכול, אפשר לתרגם ולקרוא ספרות ערבית אנטי ציונית; אפשר ליצור סרטי קולנוע ומחזות תיאטרון אנטי ציוניים; ואפשר לכעוס על שרת תרבות, משום שהיא מתנגדת לממן פעולות אנטי ישראליות בכספי משלם המסים.

הציטוט הבא הוא קטע ממכתב של וייצמן לשלמה צבי סוקולובסקי מורו, בקיץ 1885, כלומר כשוייצמן היה בן 11. הוא כותב: "להיות דוקטור זה לא אומר להשליך את היהדות". בישראל קשה לנו בכלל להבין מדוע משהו צריך להשליך את היהדות כשהוא נעשה לדוקטור, ואת אי-ההבנה הזאת וייצמן היה שמח לראות. בתשובתו למברק הברכה להקמת המדינה, שקיבל מבן-גוריון ושרי ממשלה אחרים, וייצמן כתב: "יהא זה יעודנו לכונן [...] מוסדות וערכים של קהילה בת חורין ברוח מסורתנו הגדולה."

הציונות הסינתטית הביצועית של וייצמן כללה, באופן שהיה בשבילו מובן מאליו, את מה שנקרא אז "עבודת התרבות", כמו גם את התפיסה האחד-העמית של הציונות כתהליך אבולוציוני ולא כמהפכה. הוא כתב לאיינשטיין ב 28.4.1938: "לנו המדינה היא אמצעי למטרה. המטרה היא לקיים את היהדות". ולהרצל כתב (6.5.1903): "תחיית הרוח הלאומית בצד האידיאל הגדול של ארץ ישראל היא אולי סגולתה היחידה של הציונות".

הציונות של וייצמן הייתה ספוגה בתפיסה הרומנטית של הלאומיות, שביססה את הזכות לקיומו של לאום לא על זהות אתנית ולא על טריטוריה, אלא על קיומה של "נפש האומה" או "רוח האומה" – אולי היום היינו אומרים "תרבות לאומית" – משהו שכולל גם את מגוון היצירה התרבותית וגם את אורח החיים המיוחד לאנשים בעלי היסטוריה משותפת. לפי התפיסה הזאת הרדיפות והקיפוח של יהודים אינם בסיס מספיק לתביעות מדיניות ללא הוכחת קיומה וחיוניותה של תרבות יהודית בעלת ערך, ולכן יוצרי התרבות הם חוט השדרה ההכרחי לחיים לאומיים פעילים.

וייצמן האמין בכוחה של התרבות גם כבסיס לתביעות כלפי חוץ וגם כמקור כוחות לחימה פנימיים. כבר בקונגרס היהודי השלישי (אוגוסט 1899) טען כנגד הרצל: "אשר לעבודת התרבות – מתייחסים אליה כאל בן חורג" ותבע: "שאלת התרבות חייבת ועתידה להיות מקור

הכוח החיוני". ייסוד כתב עת עברי בארץ ישראל ותמיכה בהקמת ביה"ס לאמנות "בצלאל" היו בעיניו אמצעים מובנים מאליהם לחיזוק הישוב בארץ ישראל. שלוש מתוך תשע הדרישות שוייצמן שלח ללונדון ב 1917 כחלק מתנאי "הבית הלאומי" היו: עברית כלשון רשמית (אחר כך הוא נלחם על הוראה בעברית בטכניון); אוטונומיה לאוכלוסיה היהודית בענייני חינוך ותרבות; ושבת ומועדי ישראל כימי שבתון רשמיים. מבחינתו זה היה חלק אינטגרלי מההישג הפוליטי.

וייצמן היה אבי הרעיון להקים בארץ אוניברסיטה, לאחר שזנח את הרעיון להקים אוניברסיטה יהודית בגרמניה או בשווייץ. הוא המליץ לפתוח קודם כל מחלקה פילולוגית-פדגוגית שתהיה, כדבריו, "אבן פינה לתחייה התרבותית הציונית". הוא ביקש לשכנע את הרצל שרק בדרך זו אפשר יהיה לקחת את "הייסוד היהודי מתוך ההמון [ליהדות מזרח אירופה] ולצור לו צורות אירופיות". וייצמן היה מאושר לדעת על שבעה ישראלים שזכו בפרס נובל, ארבעה מהם בתחום הכימיה דווקא. בעיצומן של מאורעות 1936-39, תחת לחץ הספר הלבן, כתב לפיליפ גרייבס (24.12.1937): "יהודים אינם באים לארץ ישראל כדי [...] להחליף את הגטאות הגרמנים או הפולנים שלהם בגטו ערבי. [...] אולי עוד נוכל להציל תרבות זו שלנו".

לאיזו תרבות קיווה וייצמן במדינת ישראל? ב 12.12 1945 הוא כתב להארי טרומאן נשיא ארה"ב: "כשאנו מדברים על מדינה יהודית [...] אנו משווים לנגד עינינו מדינה חילונית, המבוססת על יסודות דמוקרטיים איתנים, כדוגמת אלה המצויים בארה"ב ובמערב אירופה". הוא לא קיווה לראות בישראל שימור של תרבות יהודי מזרח אירופה או של ארץ מזרחית אחרת. הוא היה מאושר בבית הכנסת הגדול של תל-אביב ביום הכיפורים בימי הראשית של המנדט. "האווירה הייתה כה שונה מזו שבעיר רוסית או פולנית – ואפילו אנגלית" כתב בהתלהבות. הקסימו אותו "אנשים צעירים, שנהרו לתל-אביב מן המושבות הסמוכות (...). מציאותם בבית-הכנסת הזימה את כל הלחישות שאנשי הקבוצה הם אתאיסטים, המתכחשים לכל המנהגים והעיקרים של דת ישראל. חיים נחמן ביאליק ואני עמדנו והסתכלנו בהם בשעת התפילה ומחשבה אחת מילאה את לב שנינו: אלה היו אנשים ונשים שעבדו את אלוהים באת ובמערך בימות החול, ובימים נוראים באו להודות לה' שנתנם לעשות כן, שהוציאם מבור הגיטו והעמידם על מפתן חיים חדשים".

לא רק אופיה התרבותי מודרני של המדינה היהודית היה חשוב לו, אלא גם הרמה והאיכות של התרבות הזאת. ב 14.1 1924 כתב לורה אשתו: "קם דור שאינו קורא ואינו חושב [...]". אינני יודע מדוע זה צריך לקרות לנו, אולי מן הסתם חטאתי קשה בזמן מן הזמנים, ואולי אבותיי הם שחטאו".

האם גם כיום, אילו היה נתקל כיום בנוער שאינו כותב, אינו קורא, ואינו חושב על מה שבעיניו ראוי לחשוב עליו, היה מאשים את חטאיו וחטאי אבותיו? האם היה אומר שמדיניות האינטגרציה במערכת החינוך שהונהגה כאן בשנת 1968 קצרה הישגים חברתיים מרשימים ביותר, שלא זכו להכרת התודה הראויה, אך גבתה גם מחיר תרבותי כבד, שעלול להפוך אותנו ל"עם נחשל", כלשונו? האם היה אומר שהמצב הזה מסכן לא רק את הסטאטוס התרבותי של מדינת ישראל, אלא גם את יכולת העמידה הפוליטית והצבאית שלה?

וייצמן לא היה מאושר לראות את התרבות הפוליטית בישראל כיום. הוא סבר שיהדות מזרח-אירופה היא "פרי בוסר מבחינה פוליטית ותרבותית", והאמין שליהודי המערב יש יותר "בגרות מדינית". התרבות הפוליטית הציונית בת זמנו עוררה בו לעתים שאט נפש וחרדה. היכרותו עם מנהיגי הציונות ועסקניה הייתה רצופה אכזבות ומרירות. "ראיתי ציונים ותיקים ומובהקים כשהם אכולי יוהרה, צרות עין תאוות נקם וקטנוניות. הנימה השלטת אצלם היא לא ארץ ישראל אלא אישיותם הזעירה." (9.8.31 לעמנואל אולסוונגר) ב 26.12.34 כתב מרחובות: "שורר פה מחסור מכאיב באמות מידה של מוסר, דייקנות, דיוק ויעילות, חסרה כאן תחושה של חובה כלפי החברה שבה אנו חיים. כל איש נאבק למען עצמו ומכנים זאת התפלגות מדינית [מאבק בין מפלגות]". מה היה אומר אילו היה נוכח שחוסר מוסר, חוסר דייקנות, חוסר דיוק, חוסר יעילות, רשלנות וחוסר תחושה של חובה כלפי החברה שבה אנו חיים – כל אלה הולכים וגואים, לא רק בממסד הפוליטי, אלא גם בכל מערכות השירות הציבורי והפרטי בישראל?

ב 31.1.1931 כתב למוריס רוטנברג: "חייבת להיות היטהרות נפש יסודית בתנועה אם ברצוננו להוסיף ולהתקיים. הקשיים הכספיים אינם אלא סימן של מחלה פנימית חמורה, ששמות רבים לה: דמגוגיה, כזב אינטלקטואלי, תועלתיות פוליטית, שוביניזם ועוול לזולת – לערבים, למשל. ואחרון ולא פחות חשוב – הזלזול במציאות." אילו היה אומר את הדברים כיום, אני

חוששת שרוב הפוליטיקאים הישראלים היו מושכים בכתפיהם או לא מבינים על מה הוא מדבר.

וייצמן היה אולי אומר שהפוליטיקאים הישראלים ברובם נראים מותשים, ממורמרים, נטולי השראה, נטולי חזון, מעוכים תחת נטל לחצים ותסכולים מתמשכים, מטורטרים על ידי תקשורת חטטנית ומערכות בחירות וולגריות, קרשים לכוח של רגשות אמתיים, אמונות שלמות ומלים מדויקות המביעות אותם.

על אחד ממנהיגי זמנו אמר וייצמן (22.10.1942): "התנהגותו והליכותיו מזכירות לי רודן קטן, טיפוס שבו נתקלים עתה לעתים כה קרובות בחיים הציבוריים". איך מזהים רודנים קטנים? הנה המרשם של וייצמן: "הם נטולי הומור, פסקנים, פגומים מבחינה מוסרית, קנאים ועקשנים". את מי היה וייצמן כולל היום בקבוצה הזאת? ומה היה אומר על חבר כנסת המנבל את פיו, ועל תקשורת שמוצאת בזה שלל רב?

וייצמן עצמו הדגים בהתנהגותו האישית והציבורית את הסינתזה של יהדות המזרח הגאה ביהדותה עם תרבות התנהגות מעודנת, אצילית, מתונה, בטוחה בעצמה אך לא מתרברבת, יודעת להתאפק, לתת כבוד ולעורר כבוד. הוא קיווה למנהיגים וליהודים שתם שמתנהגים באצילות נפש, באורך רוח ובעדינות, בלי לאבד את הלב החם.

וייצמן היה מזכיר לנו שיש חולקים על עצם זכות קיומה של מדינת ישראל, ביניהם גם יהודים; ויש הרואים בקיומה ובהישגיה לא פחות מנס; יש שנפשם נקעה מהמתח וממחיר הדמים של המאבק על הזכות הזאת; ויש המאמינים, כמוהו ש"היהודים הם עם עתיק יומין וכבר למדו לנהוג באורך רוח (...). בסופו של דבר הכול יהיה לטובה" (מכתב לווינדהם דידס 31.7.21)

ב: ביאליק

כידוע, לציונות בראשית דרכה היו שני סעיפים, ציונות מעשית וציונות רוחנית, שראתה באמונות וברגשות את הכוחות המניעים את גלגלי הפוליטיקה וההיסטוריה. ביאליק, נציג מובהק של הציונות הרוחנית, כתב: "המנהיג האמתי, ואף אם הנעלם, של אניית הפוליטיקה

הוא הרוח, בלעדיו כל מפרשיה של ההיסטוריה אינם אלא סמרטוטים מתים" ("תרבות ופוליטיקה", הגינה ו' אוגוסט 1918 עמ' 5). געגועים, למשל, היו בעיני ביאליק כוח היסטורי אדיר, שבלעדיו פוחתים הסיכויים להגשמת חזון.

ייתכן שהיה אומר גם כיום לפוליטיקאים מה שאמר בקיץ 1921 בקונגרס הציוני בקרלסבד: "עלינו לשים ביסוד התחייה רעיון נעלה (...). אם לא נמליך עלינו רעיון נאצל לא תעלו". הוא היה יכול להאשים את מנהיגי ישראל העכשווית בהתעלמות ובזלזול-מתוך-בורות בכוחות הרוחניים האלה.

דברים שאמר בברלין (חורף 1922) ראויים להישמע גם כיום: "יש אשר ההיסטוריה משטה בנו ועושה לנו מעין אחיזת עיניים: מפנה תשומת לבנו למעשים הממשיים, כביכול (...). בשעה שהמעשים הגדולים באמת, שהם בניין אב להתפרצות כוחות האיתנים שבעם, נעשים בחשאי (...) כך היה בשעת לידת דתות חדשות (...) והוא הדין בכל התנועות המהפכניות, החברתיות והלאומיות. (...) פעולותיהן נראות מגוחכות בעיני אנשי המעשה והמספר המדויק, שאינם יודעים להעריך את הרטט הנפשי הטמיר ואת העבודה הבנויה על האמונה ומסירות הנפש". ביאליק מדבר כאן על מסירות נפש לעבודה היומיומית, לא על הקרבת החיים עצמם.

אילו ביאליק היה כאן, היה אולי אומר שאנשי המעשה והמספר המדויק מנהיגים כיום את העם בישראל. הם אינם מזלזלים בנפש העם, אבל אם ננתח את תעמולת הבחירות, נראה שהם מייחסים לנפש הזאת רק אינטרסים כלכליים, אהבת נוחיות, תשוקה לטובות הנאה ולתענוגות, תאוה לסטאטוס חברתי. הפנייה של התעמולה הפוליטית אל הנפש הלאומית היא פנייה אל טראומות וחרדות – ביטחוניות, כלכליות, חברתיות – ואל כל מיני סוגים של תחרותיות, קנאה ונקמנות, כלומר, אל החלקים הנמוכים ביותר של הנפש האנושית. כך התקשורת והמערכת הפוליטית מעורדות וממסדות את הלכי הרוח הלא נאצלים הללו.

ביאליק האמין שעם, במיוחד בתקופות קשות, זקוק יותר מכול למנהיג רוחני. במקומו ובזמנו של ביאליק קראו לזה "נביא". שירו "בעיר הריגה", כמו המאמרים של אחד העם, הניעו בני אדם לפעולה. אילו היה כאן היה שואל: האם יש בישראל כיום מנהיג כזה? האם מישו מודע בכלל לצורך במנהיג כזה?

את החזון הציוני שאתו יצא לדרך בנעוריו סיכם בשיחה עם אנשי נהלל בקיץ 1932: "ציירנו לנו את הארץ כמרכז רוחני [...] מעולם לא ציירנו לנו שרוב מניינה ורוב בניינה של היהדות תימצא כאן בארץ [...] אפילו האופטימיסטים ביותר לא חלמו על קיבוץ גמור ושלם של כל היהודים בארץ-ישראל". אילו היה כאן, מספר היהודים החיים בישראל לא היה העיקר בעיניו. החלום, אמר ביאליק בנהלל, היה ליצור כאן תרבות שלמה איכותית שתהיה כולה יהודית, מקורית, טבעית, לא מפוצלת, תרבות שתשפיע על כל חלקי האומה בעולם. ובמקום אחר אמר: "ארץ ישראל צריכה לתת לגולה משהו יותר ממה שיהודי כל ארץ אחרת יכולים ליתן: משהו שיש בו מרוח הקודש, שהוא למעלה מן הרגיל והמצוי" (לונדון שבט תרפ"ו). אילו היה כאן היה שואל: האם התרבות הישראלית יכולה להעניק השראה רוחנית ליהודים בארצות אחרות?

ביאליק האמין שאי אפשר לבצע משימות לאומיות, ובכלל שום עבודה יוצרת, בלי להט והתלהבות שמניעים בני אדם למסירות נפש, ואף להקרבה עצמית, כלומר לויתור על אינטרסים אנוכיים. הוא קרא לזה "ניצוץ". הניצוץ הוא ההשראה, התרוממות הרוח, תחושת המשמעות והערך שמנהיגים יכולים להעניק לבני אדם הנושאים על גבם נטל היסטורי כבד בדרך ארוכה. לא מספיק לספר להם על הישגים פיננסיים וטכנולוגיים כדי שימשיכו ללכת בדרך כזאת במסירות נפש. "ניצוץ" זה לא רטוריקה ולא דמגוגיה ולא צעקנות, אלא יכולת לרגש ולרומם על ידי שיתוף ברגשות עמוקים וכנים. "מסירות נפש" זה לא אובדנות, שיש המייחסים אותה לתרבות הציונית, אלא התמסרות נלהבת ועקשנית למשימה, גם אם זה פוגע בחיים האישיים.

ביאליק היה יכול להאשים את כלי התקשורת, את הפסיכולוגים, את המחקר ואת ההגות בישראל בהוקעה ובהכפשה של אותו ניצוץ, כולל פולחן העבודה ורוח ההקרבה (האובדנית או המליצית בעיניהם) שפיעמו את רוח הציונות בתקופתו (אם כי גם לטעמו היו שם יותר מדי דיבורים ופחות מדי מעשים).

שיקום הכבוד הלאומי - יותר מאשר שיקום המצב האזרחי, הביטחוני והכלכלי של יהודי הגולה - היה בעיני ביאליק מטרת על של הציונות. על האנייה שהביאה אותו לאמריקה בחורף 1927 אמר: "שאלת בניין הבית הלאומי בארץ ישראל תהפוך בהכרח בעיני העולם [...] לשאלת הכבוד של כל האומה הישראלית ומעמדה". בשיריו חוזר ונשנה הדימוי של

היהודי ככלב חוצות. "ערפני ככלב", קורא המשורר אל התליין בשירו "על השחיטה". במוקד העלבון הזה לא הייתה נחיתות כלכלית או מעמדית, אלא "חרפת הפרזיטיות" בלשונו, כלומר, חיים בתרבות שלא יהודים יצרו אותה, אלא הם באו אליה מן המוכן, ניצלו אותה והשתלטו עליה, כביכול - זה היה אחד מהטיעונים האנטישמיים שרווחו בזמנו של ביאליק בעיקר בגרמניה וברוסיה.

מה בעיני ביאליק היה קיום יהודי או ישראלי מכובד? בנאום הפתיחה של האוניברסיטה העברית אמר: "באנו לידי הכרה כי כל עם שהוא רוצה בקיום שאין בו בושה וכלימה, מחויב ליצור תרבות (...) ואולם מפני שיצירת היהודי בגולה מובלעת כמעט תמיד בשל אחרים, היא מתעלמת מן העין". בעיני ביאליק היהדות לא הייתה גזע ולא דת, אלא תרבות עשירה ואיכותית.

"הגיעה השעה להעמיד במרכז עבודתנו את העבודה התרבותית", זעק ביאליק באוזני וייצמן (תשרי תרפ"ח). "הספרות נשכחה ונעזבה על ידי המנהיגים", קבל (קובנה 1930), "בראש התנועה עומדים אנשים שאינם כואבים את מכאובי התרבות העברית, אנשים שבעי תרבות זרה". הוא היה נדהם להיווכח שמנהיגיו אינם מכירים לא רק את הספרות העברית אלא גם את ספרות העולם, שהם מודדים את התרבות לפי כמות צרפניה ולפי מוצאם העדתי, ושכלל מושג ה"תרבות" בישראל כיום סובל מאינפלציה ופיחות, שמוזילים ומרוקנים את נפש האומה.

מכל נכסי הרוח הלשון הייתה בעיני ביאליק העדות החשובה ביותר לקיומו של עם. "לשון ואומה הן היינו הך, כמו "צמחייה וצומח", אמר (בוועידה ארצית של הסתדרות לשפה ולתרבות העברית 1911). ובמקום אחר (וועידה לתרבות עברית בארה"ב, 1926): "התחייה עצמה היא תחיית הרוח, השפה והכבוד שאבדו". בנשימה אחת דיבר כאן על הרוח, השפה והכבוד. לדבריו בלי לשון עברית אין לנו זכות להיקרא אומה ולתבוע מדינה יהודית: "הלשון היא שומרת החינם של הקניינים הלאומיים", היא אפילו "שטר על נחלתנו ועל כל נכסינו הלאומיים". ועוד: הלשון "באה לברוא לב אחד לכל חלקי האומה ולהביא גאולה לנפשנו" (ועידת חובבי שפת עבר, מוסקבה אייר תרע"ז). תחיית הלשון העברית – כך האמין – מצדיקה מסירות נפש ממש, וכך ראה את חייו ופעולתו של אליעזר בן יהודה, אף על פי שמתח ביקורת

חריפה על המילון שלו, ואמר שמפעל כזה אסור שייעשה על ידי אדם אחד. "איש אחד, שבא לא"י והטיל על ביתו חובה לדבר עברית חולל מהפכה", אמר (סתיו 1910).

תחיית הלשון העברית בישראל ומחוצה לה הייתה גורמת לו אושר עצום, בתנאי שהיה נוכח שהדוברים בה אכן שומרים על רוחה, על עושרה ועל איכותה. בנשף לכבוד חיים וייצמן, שביאליק ראה בו את "אחד מן הגדולים בדורותינו", (קובנה קיץ 1930) ביקר בחריפות את העברית המשמשת את המוסדות בארץ ישראל. הוא אמר "כל הלשון העברית הרשמית כאן לא רק שאינה עברית, אלא היא כתם חרפה לעברית, זוהי ברבריות גסה. בתעודות ובכרזות שולטת לשון מסורסת, פטפוט שאין בו אף קורט מרוח הלשון" (המועדון הציוני ת"א 1928). זיהום מקורות המים בארץ היה מטריד אותו פחות מהתרוקנותה וזיהום צחותה של הלשון העברית בפי רבים מילידי הארץ, חניכי מערכת החינוך הישראלית.

הוא חלם על לשון עברית המתבססת על בקיאות במגוון המקורות היהודיים הקדומים, אך היא חיה וגמישה. "שיהיה דמה קולח ונוזל", בלשונו, (ועידת חובבי שפת עבר, קיץ 1917). ספק אם היה מתנחם בקיומה ופעולתה של האקדמיה ללשון העברית, או אף בהופעת קובץ שירים מונומנטלי המוקדש לנושא הלשון העברית בשירה.

נהוג לייחס את שלילת הגולה לברנר, ולראות את ביאליק כמי שהתרפק על בית המדרש ועל המסורת היהודית הדתית, אבל יש להבחין בין הגאווה של ביאליק על מורשת העבר הספרותית, הפילוסופית והעממית היהודית, לבין הייאוש המוחלט (ואולי המוגזם) שלו ממצבה של התרבות היהודית בזמנו. "למה נירא מוות – ומלאכו רוכב על כתפנו, / ובשפתנו מתגו; / ובתרועת תחייה על שפתים, ובמצהלות משחקים / אלי קבר נדדה", כך סיים את שירו הנורא "דבר" (1904), שבו תיאר את המצב היהודי הרוחני-תרבותי בגולה כהתנוונות. "הציונות באה להציל אומה מהתנוונות", אמר במפורש בשנת 1926 (ראיון עם "העולם" לונדון). "במשך שלושים השנה האחרונות הפאסיב התרבותי שלנו בחו"ל הוא גדול הרבה מן האקטיב", אמר בלשון פיננסית בשנת 1933 (לשוחרי האוניברסיטה בת"א). האם היה משתתף בעידוד הנוסטלגיה אל החיים היהודיים באירופה לפני השואה? ללמוד יידיש ולדינו - זה דבר אחד, ולהתרפק על מציאות החיים של מי שדיבר בהן - זה דבר אחר, נראה לי שהיה אומר.

ביאליק היה משוכנע שבגלות בת זמנו נכסיה הרוחניים של האומה מתבזבזים, מתפזרים לכל רוח, כי אינם נזקפים לזכותם של יהודים. הוא ציטט מה שאמר איינשטיין: אם אצליח, יריבו עלי הצרפתים והגרמנים; אם אכשל, אהיה יהודי בעיניהם. בארץ ישראל, לעומת זאת, "אם תעבוד קשה (...) לא תזרע אל קוצים, לא תיגע לריק" (בשיר "אגרת קטנה", 1894). ביאליק היה מאושר לראות את ארון הספרים הישראלי הענקי, את פעולת הכינוס של הספרייה הלאומית ושל מוסדות רבים אחרים בארץ העוסקים בכינוס ושימור של מורשת עם ישראל ותולדותיו, וגם את החוקרים והסטודנטים, יהודים ולא יהודים, שמגיעים לישראל כדי ללמוד את התרבות היהודית.

צעירים ישראלים מוכשרים העוזבים את הארץ ומפרים תרבויות אחרות בכישרונם היו מדאיגים ומעציבים אותו. הזלזול בתרבות היהודית-ישראלית וההתבטלות בפני תרבויות זרות היה מעציב אותו. "לנו, העם הקולטורי, יש מושג של אדם תרבותי שאינו יודע כלל את התרבות שלו", אמר (ועידת ההסתדרות לשפה ולתרבות העברית, חשוון תרע"א). ביאליק התקומם נגד הזלזול של אנשי ההשכלה בחינוך היהודי המסורתי: "במובן הדתי והמוסרי עלו הישיבות על כל יתר בתי הספר של הגויים", אמר בוועידת "חובבי שפת עבר" (מוסקבה, אייר תרע"ז). בנאומו עם פתיחת האוניברסיטה התחנן: "אל נסתפק בחיקוי רע וגרוע למעשי ידיהם של עמים אחרים". "האוניברסיטה בנויה על מקום גבוה, אבל צריך לא רק גובה במקום אלא גם גובה בלב", אמר במקום אחר (לאגודת שוחרי האוניברסיטה תא אביב 1933). ביאליק לא היה מרוצה ממה שמתרחש בתחום זה ברוב הפקולטות למדעי הרוח והיהדות באוניברסיטאות הישראליות כיום, שבחלקן המלים "רוח" ו"יהדות" התרוקנו מתוכנן.

בעיני ביאליק גם מי שנשאר בתוכה של היהדות הדתית, אבל המשיך לקיים את מצוות הדת באופן אוטומטי, היה שותף בתהליך מותה של היהדות. "היהדות הדתית, שומרת ההלכה, נראית כמו תרמילים ריקים מכדורי עופרת", אמר לצעירי נהלל. בגולה ההלכה הדתית נותרה כקליפה ללא תוך, משום שאיבדה את הקשר עם החיים הממשיים, אמר. לביאליק היה חשוב לראות את ההלכה מחוברת אל החיים הממשיים ומתפתחת מתוכם, תוך נאמנות לערכי המוסר היהודי. הוא האמין בעליונותו של המוסר היהודי ורצה לראותו פועל במציאות. הוא יסד את מפגשי "עונג שבת" בתל-אביב, דוגמת מופת למיזוג של תרבות יהודית דתית וחילונית, של החייאת המקורות ונטיעתם בקרקע ההווה.

ביאליק היה שמח לראות את החנויות הסגורות בשבת, את יום הכיפורים בישראל, את נרות חנוכה בחלונות לאורך רחובות שלמים בירושלים, וגם את הקושי להשיג לחם בפסח. אולי היה מרוצה גם משמירת דיני ההלכה בחקלאות ומאיסור תחבורה ציבורית בשבת. האם היה תומך בבתי קברות ובנישואין אלטרנטיביים? נראה לי שהוא היה מבטל את חשיבות הביצועים עצמם, והיה שואל: האם בסופו של דבר תרבות החיים בישראל ממשיכה ומפתחת את התרבות היהודית? האם ילד שנולד בישראל מדבר באופן טבעי ומובן מאליו בשפה העברית? האם ילד שנולד בישראל מכיר באופן מובן מאליו את התנ"ך, את ההיסטוריה היהודית, את הספרות העברית? האם יש לו הזדהות עם גורלו של העם היהודי?

ביאליק, איש הציונות הרוחנית, היה רחוק מלזלזל במעשים. הוא דיבר בהערצה על "האמנות הגדולה להפוך את הרעיון למעשה". במסה "הלכה ואגדה" (1917) הזהיר מרעיונות ואידיאלים תלושים מביצוע מעשי, מנוצרים מהאחריות למילוי חובות. בפתיחת האוניברסיטה אמר: "בלי בית מולדת ממשי (...) אין חיינו חיים כלל, לא בחומר ולא ברוח. בלי א"י, ארץ פשוטה במשמעה, אין כל תוחלת וכל תקווה לתקומתו של ישראל בשום מקום ובשום זמן". הוא עצמו לא הסתפק בקריירה של משורר, אלא נרתם לפעולות מעשיות רבות ושונות למען צרכי הציבור. המעשיות שלו רק היטיבה עם שירתו.

הוא חזר והדגיש שתרבות זה לא רק לשון, ספרות, תיאטרון, עיתונות, זה גם מערכת חינוך מהגן ועד האוניברסיטה, וגם פולקלור, מאכלים, לבוש ואפילו מדע – כל מה שמיוחד לתרבות לאומית כלשהי. "קולטורה היא פרי ניסיון של חיים ממשיים", אמר, וזה מה שאין לנו בגולה, "מפני שכל זה היה לקוח מאחרים" (נהלל קיץ 1932). הציונות הרוחנית שלו הייתה אם כן שאיפה לחיים יהודיים שמייצרים תרבות חיה וייחודית מסוגים שונים.

ביאליק לא היה מרוצה מהמגמה הרווחת אצלנו כיום לעודד ולהדגיש את הייחוד הערתי. בעיניו קיבוץ שבטי ישראל ואיחודם התרבותי, חשיפת השורשים המשותפים וצמיחתם המאוחדת – זאת הייתה משימת הצלה של הקיום היהודי התרבותי. הוא חלם על "אחדות הרוח של האומה", בלשונו, והתכוון לתחושת שותפות, לקונצנזוס רגשי-רוחני, וגם לקרקע תרבותית משותפת שתמנע זרות ועוינות בין חלקי העם. הוא היה זועם על השימוש המכוער בביטויים גזעניים כנשק במאבקי כוח פוליטיים. תפיסת תהליכים תרבותיים כ"השתלטות"

והתארגנות לשם השתלטות תרבותית - זה היה מזכיר לו את מלחמת היידיש בעברית בברית המועצות, שהיה לה תפקיד מעציב בהכחדת התרבות היהודית כולה ברוסיה הסובייטית.

ביאליק היה שמח לראות שלאט לאט – אולי לאט מדי - מתרבים בארץ בתי הכנסת שנוסח התפילה שלהם הוא ישראלי, לאו דווקא אשכנזי או ספרדי כלשהו. הוא היה אומר שהשמירה על נוסחי תפילה עדתיים שונים מעידה על קושי לוותר על מה שקיבלנו מהסביבה הלא יהודית, והמצב הזה מרחיק ישראלים שרוצים להרגיש בבית הכנסת בפית .

הוא היה עצוב וכועס למראה ההזנחה של מערכת החינוך בישראל. הוא עצמו היה מורה ומרצה נפלא, הוא תרם לחיבור ספרי לימוד ונאבק למען מערכת חינוך עברית מהגן עד בית הספר. על החינוך הדתי בגולה, שלא היה מיועד לנשים, אמר: "חצי העם נשאר מחוץ לחינוך. זה היה עוון פלילי" (ועידת המורים העברים אודסה 1917). "היסודות הבריאים של החדר יכולים לשמש בסיס ליסוד בית הספר החדש", אמר. (ועידת הסתדרות לשפה ולתרבות עברית סתיו 1910). ביאליק היה שואל: האם מורים ובעיקר מורות, שההוראה היא לגביהם ברירת מחדל או סעיף אחרון בסולם העדיפויות של חייהם, יוכלו לבנות תרבות איכותית בישראל? ואיזו תרבות יכולה ליצור מערכת חינוך ותרבות שבראשה עומדים אנשים בלתי רוחניים?

ואי אפשר לדבר על חינוך בלי להתייחס לתרבות ההתנהגות הישראלית. בשיחה עם סופרים (אדר ב תרפ"ט) יעץ ביאליק לעורכי "מאזניים" לא לאפשר "סגנון של גוזמא" והרמת קול. וכך סיפר: "אחד ממורי האנגלית אמר לחברו שבא ללמוד אצלו את דקדוק השפה: הכלל הראשון של הדקדוק האנגלי הוא שמדברים בקול נמוך, כי כשמדברים בקול רם אין שומעים מילה". ושם המשיך ואמר: "הצווחה והצרחה, שאולי היא תכונה מיוחדת לנו ולמזרחיות שבנו (...) היא באה משוק הדגים, קול צורם וסותם את מבואות האוזניים עד כי באמת אין הקול נשמע. הניחו זאת לזכוכים". אילו היה כאן כיום, היה אולי מנסה להפוך את הורדת הווליום למשימה לאומית.

ב 1934 הוא דיבר על הסכנה שאורבת לעיר תל-אביב, פן תהפוך כמו כל עיר חוף, לעיר לבנטינית. הוא בוודאי חשב על אודסה, שבהרבה מובנים הייתה דומה ליפו. "הסכנה הזאת כבר נתנה בה את אותותיה המפחידים (...) יש לנו כבר כל מיני מכונים לשעשועים, לריקודים

ומחולות, ליופי וכו' וכו' – האם לא הגיעה השעה לדאוג גם להקמת מוסדות ממין אחר, מוסדות של תרבות באמת?" (חורף 1934). הוא היה נבון לגלות למה אנו קוראים כיום "תרבות", ולא משום שזלזל בתרבות של פשוטי העם, כלל וכלל לא, אלא משום שאצלנו ההבחנה בין פולקלור לתרבות נמחקה כליל.

לא אכנס כאן לטיהור שמו של ביאליק מהדיבה שטפלו עליו בזדון אומלל כאילו היה זה הוא שלמען הלצון דיבר בנשימה אחת על "פרענקים" ועל ערבים, רחמנא ליצלן, או כאילו זלזל במורשת עדות המזרח. שמואל אבנרי כבר עשה זאת (הארץ 30.12.2003), באופן שיכול לשכנע את מי שלא מתעקש להיבנות משנאת חינוס ל"גזענים".

ביאליק העריך את היצירה הספרותית והפילוסופית היהודית-מזרחית בימי הביניים ואת היצירה העממית המזרחית. הוא התמסר לחשיפתה ופרסומה. הוא תמך – גם כלכלית – ביהודה בורלא, העריך את כשרונו ושיבח את יצירותיו. הוא קיים קשרי ידידות והערכה עם ראשי העדה הספרדית. הוא קיווה לראות בשגשוגה של תרבות העדה הספרדית חוליה מרכזית בתחייה הלאומית. "אין לך קניין גדול מיצירת הספרדים", אמר בהרצאתו "תחיית הספרדים" (אדר תרפ"ז בפגישתו עם נציגי הסתדרות "חלוצי המזרח"). הוא קרא לראשי העדה הספרדים "להרים דגל של כבוד הראוי לספרדים ולעברם הגדול (...)" בשביל כל הספרדים בעולם". הוא עודד את ראשי הקהילה לחבר ספרי לימוד המבוססים על הווי החיים המיוחד להם, ולהוציא לאור כתב עת שיהיה במה לתרבותם המיוחדת.

ביאליק היה מצטער על רגשות הקיפוח של ישראלים יוצאי ארצות המזרח, והיה שמח לראות אותם יוצאים מעוני לעושר, מקורבנות לעשייה פורייה בכל השטחים, ובמיוחד בשטח התרבות. הוא היה שמח לראות את הסגנונות האתנית של האוכלוסין בישראל. הוא היה שמח לראות שתהליך האינטגרציה בין קבוצות אתניות שונות התרחש ומתרחש כאן במהירות, יחסית למתרחש במדינות אחרות. אולי היה מצטער לגלות שלמדיניות האינטגרציה בחינוך ובמשרדי הממשלה יש מחיר ותוצאות, שמדינות אחרות יכולות אולי להרשות לעצמן, אבל המדינה שלנו משלמת על כך בהנמכת איכות.

בגיל עשרים ואחת ביאליק כתב: "אדוני לא קראני לתרועת מלחמה/ גם ריח מלחמה מאד יחיתני", ובשיר אחר כתב שהוא מעדיף למות עם הכבשים מאשר להיות "כפיר עם כפירים".

לימים סיפר לעזרא זוסמן הצעיר שעניו מתמלאות דמעות כשהוא רק שומע את המילה "שה". אבל בשנת 1899, ארבע שנים לפני שכתב "על השחיטה" (השיר הזה בתרגום לערבית נישא ככרזה בהפגנה נגד אירועי סברה ושתילה). הוא כתב: "אין זאת פי רפת צרחתונו/ אם לחיתו טרף הפכתונו/ ובאקזריות חמה/ את דמכם נשפת לא נרחמה/ אם נעור כל הגוי ויקם/ ויאמר/ נקם". ביאליק ראה בחרדה מה קורה לאדם ולעם שסובל מעוינות אלימה. ובכל זאת בקונגרס הציוני השמיני (קרלסבד 1921) אמר: "לא בכוח האגרוף, לא בחיל, אלא מתוך המעשה והעבודה" נגשים את חלום הציונות. ב 1933 אמר "עלינו להגשים כאן ולהשמיע לעולם שוב עשרת דברות חדשות, שיתבססו על הישנות, אבל בהבדל קטן שיתקיימו לא רק בין איש לחברו אלא גם בין עם לחברו" (קלוב הציונים הכלליים, ת"א 1933). אולי זה מה שהוא היה אומר גם כיום, אילו מישו היה מוכן להקשיב.

בתקופה שבה מצבו של עם ישראל בארץ ובגולה היה גרוע בהרבה מאשר בימינו, ביאליק פנה אל "דור דפא, קצר יד, פני עם עני" בקריאה "נחשפה נא שכבות האורים הרבים". אני מניחה שזה מה שהוא היה מבקש מאתנו גם כיום. בשירו "תחזקנה" שהפך להמנון תנועת הפועלים, הוא גם כתב: "אם לא את הטפחות – רק מסד יסדותם/ רב לכם, אחי, עמלקם לא שוא! הפאים – ובניתם וטחתם ושידתם. עתה רב-לנו אם נטוי הקו". אולי זה מה שהוא היה אומר גם כיום, בתקווה שהבאים אכן ימשיכו את הקו.

ג: לאה גולדברג

לכאורה ביאליק ולאה גולדברג הם תרתי דסתרי: הוא המשורר הלאומי, והיא המשוררת הקוסמופוליטית, שהזדהתה עם התרבות האירופית וחשה ניכור בארץ ישראל. כך נהוג היום לראות אותה, כי בשירה טובה כל אחד מוצא את הטעם האהוב עליו, כלומר, את עצמו. לאה גולדברג ספגה חינוך יהודי ציוני בבית הספר שבו למדה עד גיל שש עשרה, ולאורך כל חייה היה לה ברור לגמרי שמקומה הוא בארץ ישראל. השילוב של תכנית הלימודים באותו בית ספר בין יהדות חילונית, ציונות והשכלה אירופית רב-לשונית היה הבסיס לזהות התרבותית שלה. בגיל חמש עשרה, כשקראה את הסיפורים של אורי ניסן גנסין, החליטה לעבור מכתבת שירים ברוסית לכתובה בעברית. היא בחרה ללמוד שפות שמיות באוניברסיטאות ברלין ובון

כדי להרחיב את השכלתה היהודית, וכך להתכונן לעלייה לארץ. היא רצתה לכתוב את עבודת הדוקטור שלה על השירה העברית בספרד, ותרגמה שירים משפות מזרחיות, כולל ערבית, באמצעות תרגומיהם לשפות שהכירה. היא הכירה והעריכה את השירה הערבית העתיקה. ואולם היא ירשה את אהבתם הנכזבת של יהודי תנועת ההשכלה לתרבות אירופה (אהבה לספרים, למוסיקה לציורים – לא לאנשים ולא למשטרים), ובמיוחד לתרבות הרוסית של המאה ה-19 ולתרבות הרנסנס האיטלקית. עם זאת, גם במחזה *בעלת האדמום* וגם ברומן *הגנוז אבידות* התמקדה בדמויות של יהודים שמעדיפים את ארץ ישראל על פני אהבתם לתרבות האירופית. זאת הייתה גם הבחירה שלה עצמה. שורשי הזהות התרבותית שלה ינקו, ניזונו והתעשרו משתי מולדות, כמו שכתבה בשיר "אורן".

כמו ביאליק גם היא ראתה במלחמות, מהפכות וחילופי שלטון תוצאה של תהליכים תרבותיים, רוחניים, ובעיקר מנטליים-פסיכולוגיים. היסטוריה היה מקצוע אהוב עליה בבית הספר ותחום התמחות באוניברסיטה של קובנה. אז ולאורך כל חייה לא קיבלה את תפיסת ההיסטוריה המטריאליסטית, שהייתה מקובלת על אנשי השמאל שאתם התרועעה ופעלה, גם בקובנה וגם בתל-אביב. את האנטישמיות שפגשה בגרמניה בתחילת שנות השלושים תיארה לא כתופעה פוליטית או מעמדית, אלא כהתפרצות של תרבות נמוכה, המעודדת תכונות נפש אנושיות כמו גסות, יוהרה, פרימיטיביות, שטחיות המחשבה.

מהמקום הזה היא הייתה מתבוננת בנו ושואלת, כמו ביאליק: איזו תרבות ניצלה ואיזו תרבות נוצרה במדינה הזאת? אילו ערכים, אילו תכונות נפש ואיזה טעם התרבות הזאת מטפחת ומעודדת?

ההבחנה בין טעם טוב לטעם רע הייתה חשובה לה במיוחד. היא עצמה פעלה, לעתים נלחמה באומץ ובחריפות, למען שיפור הטעם הטוב בארץ, לפני ואחרי קום המדינה. היה לה חשוב מה יוצג בתיאטרון הישראלי, במוזיאונים, על במת המחול, ואפילו אילו תמונות תולים בבתי הילדים בקיבוץ. היא הייתה מתעצבת להיווכח שאצלנו נמוגו ההבחנות והבדלי הערך בין בילוי תרבותי לבידור, בין תרבות גבוהה לתרבות נמוכה או עממית, בין אמנות סתם לאמנות שימושית, בין תזמורת פילהרמונית ללהקת קצב, בין באלט לריקוד עם, בין תיאטרון לקרקס,

בין עיתונות לקשקשנות. כמו וייצמן וביאליק לאה גולדברג הייתה שמחה למצוא כאן עם בעל תרבות גבוהה, לא עם נחשל.

אבל אם בשביל ביאליק היעד העיקרי של הציונות היה לשמר ולהחיות את התרבות היהודית, בשביל לאה גולדברג הציונות הייתה בעיקר מפלט ומקום מרפא לאנשים שהגורל הפך אותם לבני בית כרוניים, מפלט לערכי תרבות הומניסטיים ש"ניצלו מן השריפה", כלשונה.

חייה של לאה גולדברג היו רדופי טראומות, כמו חייהם של רבים מבני דורה שהגיעו לארץ. בתקופת המאבק על קום המדינה כתבה: "אנו חיים בתוך דמדומים, המבקשים לראות בכול רומנטיקה השומרת על שלווה נפשנו (...). דומה וכולנו חיים עתה חיים כפולים: חיי יום שאננים, וחיי לילה נוראים עד מאד". (משמר 4.8.1944) בתקופת מלחמת השחרור נכתב מחזור השירים "בלהות" (1948-1949), המבטא תחושת חרדה עמוקה, וזיכרונות קשים מתקופת מלחמת העולם הראשונה, שעלו מחדש בימים של אזעקות ושיבה במקלט. מה הייתה לאה גולדברג אומרת, אילו הייתה כאן: האם החיים במדינת ישראל שחררו אותנו מן החרדה היהודית, או רק שינו את צורתה ואת עוצמתה?

הציונות של לאה גולדברג הייתה בעיקר חלום על התאוששות נפשית ושיקום של שמחת החיים. שירי *שיבולת ידוקת העין*, שרובם נכתבו בשנים 1938-1939 מביעים תקווה,

שהמציאות החדשה תאפשר לה לשקם בתוך נפשה קיום שמח, פשוט ובריא, תמים כילד, או לפחות תעזור לה להחלים ולהתנחם מתסביכים ומטראומות.

ציונות כהחלמה מטראומות, כשיקום פיסי ונפשי, ציונות כתרפיה לעצב האישי והיהודי, למנטליות היהודית המעוכה והכמושה – זה היה החזון הציוני שלה, זאת הייתה שלילת הגלות שלה ושל רבים אחרים (למשל אלתרמן ב"כוכבים בחוץ" וב"שמחת עניים"). באחד משירי המחזור "על הפריחה" היא תיארה את התחייה הלאומית בדמותה של זקנה שזופה, כסופת שיער, כשהיא חולכת. הדלי מכסיף, הבל דשן ורענן עולה משערי הרפת: "דין של חיים – ידיה החולבות/ כך ספנים שקטים יאחזו בחבל (...) ואור חולין וסוד קדמות עבות". (ב 23) היא ראתה בחיים ובאהבת החיים צו, שכל מי שהגורל היכה בו חייב לציית לו.

אילו היא הייתה כאן היא הייתה מברכת אותנו ב"ברכת תקופתנו: אומץ לחולין", כך ניסחה זאת במסה "האומץ לחולין", שהיא המניפסט של השקפת עולמה. היא הייתה קוראת לנו

[GT1] עם הערות: יש שם, לטובת העניין, גם שיר ממא
1935 (א 163)

להתמסר לחיים ולא למתים, לטפח רגשות של הכרת תודה במקום רגשות של קיפוח, כעס ונקמנות, להילחם בתוך עצמנו על אופטימיזם ועל עדינות. זה לא קל באווירה של מהומה וצעקנות, שנועדו להגדיל את הרייטינג. ברשימה בשם "יהודים מסכנים" (מאי 1938) היא לועגת לעיתונאים שמתארים את התרבות היהודית בארץ ישראל ובכלל כעלובה וראויה לרחמים. "שמה ננסה לבנות את תרבותנו בלי עזרתם", היא מציעה שם.

האם הייתה מצטרפת לקולות המוצאים בישראל מלנכוליה, אובדנות ומופרעות נפשית, או שהייתה מוצאת את הבריאות ואת השמחה כאחד מסימני המנטליות של האדם הישראלי? האם הייתה מתפעלת מהיכולת של היהודי הישראלי להתאושש מטראומות היסטוריות ואישיות, לבנות משפחה, להתמסר לעבודה וליהנות מהחיים ככל האפשר? האם זאת הייתה בעיניה סיבה לגאווה?

היא ראתה בכל מלחמה אסון, משום שהיא ממיטה הרס על בני אדם ועל התרבות. כשהגיעו לארץ השמועות על פרוץ מלחמת העולם השנייה, כתבה ביומנה: "בניצחון הצדק על ידי המלחמה הצודקת ביותר אינני מאמינה (...). מלחמה פירושה [בעיני] הרס חיי שלי והרס התרבות בכל העולם". (יומן 14.9.39). היא לא האמינה בכוחם הגואל של הסדרים מדיניים ושל שינויי שלטון, שהרי על פי ניסיון חייה שום דבר טוב לא צמח ממהפכת אוקטובר שהעלתה לשלטון את הקומוניזם הסובייטי, ממלחמת העולם הראשונה ומשינוי המשטר בליטא.

ברור, אם כן, שהייתה אומללה עד אין קץ לנוכח שפיכות הדמים המתמשכת כתוצאה מהסכסוך הישראלי-פלסטינאי. האם זה היה גורם לה להצטרף לשורות השמאל? היא הוזמנה, אך בניגוד לשלונסקי לא השתתפה ב"תנועת השלום" הבינלאומית, שנתמכה ע"י רוסיה הסובייטית ואינטלקטואלים צרפתים מובילים. ב-1956 כתבה ביומנה: "באיזה אופן שהוא הריני שייכת עדיין, כביכול, למחנה מפ"ם. כל זה דומה לאי-הבנה גדולה, לא רק כלפי חוץ. הרבה יותר מזה – כלפי פנים". (יומן 17.11.1956) המרקסיזם היה זר לרוחה, משום שהוא ביטל את ערכה הראשוני של הרוחניות ואת ערכו של הפרט בהיסטוריה. אורח החיים בקיבוץ עורר בה חשש, משום שאיים על פרטיות מכובדת וחיבל בקיום מעודן. הייתה לה יכולת נדירה להשתייך לקבוצה בלי לאמץ את דעותיה ואת סגנונה – קבוצת "פתח" בליטא, קבוצת "יחדיו" בתל-אביב, סגל האוניברסיטה העברית בירושלים.

בעיצומה של מלחמת השחרור סירבה ללכת להצגה בתיאטרון "הבימה", שבה שלושת בניו של נוח הם יהודי, אנגלי וערבי, וחס הוא ערבי השולף בלי הרף את סכיניו. "לדעתי זוהי סיבה מספקת להישאר בבית", אמרה. (לכתב עתים 23.4.1948). ההתנגדות שלה להצגה לא נבעה מתמיכה בערבים, אלא מהתנגדות לאמנות שבלשונה "מזייפת את הפספורט" (שהרי הערבים אינם בני חם אלא בני שם). היא כתבה: "דווקא בשעה זו, כשאנו נתונים במבחן הקשה ביותר של התכונות האנושיות שלנו, אסור לנו, יותר מאשר בכל שעה אחרת, להיגרר אחרי תעמולה זולה של שנאה, של שטנה, של לעג (...) גם הלוחמים שלנו חייבים לזכור – ואין דבר קשה [מזה] – שהם מנהלים את המלחמה הזאת למען אותו יום – שאנו מאמינים כי בוא יבוא – אשר בו נצטרך לשבת בשלום ובשלווה בארץ הזאת (...) ואנו נצטרך לטפח יחסי שלום ויחסי כבוד ויחסי ידידות עם השכנים הללו, שאם לא כן, אין שום ערך דווקא למלחמה הזאת, לדם הזה, לקורבנות הללו (...) עלינו לא לשכוח שבמלחמה הזאת, אשר לא חפצנו בה, עלינו לשמור תמיד ובכל מקרה על הכבוד האנושי של נשקנו". אילו הייתה כאן אולי הייתה חוזרת על הדברים האלה.

לאה גולדברג בחלה בפרובינציאליות וחרדה ממנה, היא ירשה ממשכילי מזרח אירופה את הדחף להרחבת אופקים תרבותית ורוחנית. האם הייתה אומרת שהתרבות בישראל היא פרובינציאלית? בנעוריה חלמה לנסוע הרחק מקובנה הפרובינציאלית למוסקבה או לברלין. גיבורת ספר הפרוזה הראשון שלה, "מכתבים מנסיעה מדומה" מסיירת בגרמניה, צרפת, ובלגיה – מקומות שלאה גולדברג עצמה לא הייתה בהם עדיין – ובכל מקום היא מגלה נכסי תרבות ואמנות מרתקים. הספר הואשם עם פרסומו ב"קוסמופוליטיות" (אז זאת הייתה מילת גנאי), תוך התעלמות מהעובדה שלאחר כל מסעותיה הגיבורה בוחרת לעלות לארץ, משום שרק כאן היא מקוה למצוא בית אמתי.

אחרי עלייתה לארץ לאה גולדברג נסעה הרבה למרכזי תרבות באירופה, אבל באף אחד מהם היא לא הרגישה בבית. בתקופת לימודיה בברלין היא נהנתה מתמונות במוזיאונים, אך סבלה מאד מבידוד, ניכור וחרדה לנוכח האלימות המתגברת של התנועה הנאצית. במאי 1932 עברה ללמוד בבון, משם כתבה לידידתה מינה: "הסביבה העברית חסרה לי." (5.5.1932) היא לא הצטרפה לאגודת הסטודנטים היהודים בבון, משום "שהם בורים ועמי-הארץ ואין להם מושג על היהדות, ועברית אינו יודע אף איש מהם, ואינם מקבלים אף עיתון עברי אחד".

(מכתב למינה 3.5.1932) למינה כתבה: "אני בכלל באתי לידי החלטה שאין בעולם הזה חתיכת אדמה מלבד הארץ, שאהיה שם בביתי. במוקדם או במאוחר אני אראה את גבי הקפוז לאירופה החביבה". (מכתב למינה 17.5.1932)

כשנסעה לראשונה מארץ ישראל לאיטליה היא חששה ליצור קשר עם דוברי גרמנית, מחשש שהם נאצים, וכשדיברה גרמנית עם תיירים גרמנים הודיעה מיד שהיא מארץ-ישראל. בוונציה היא חשה "אומללה כמו בשום מקום בעולם", משום צלבי הקרס שנראו בכל מקום. במשך כל הנסיעה הייתה מוטרדת מהמצב בארץ ומהתגברות הפאשיזם באירופה, הייתה אחוזת חרדה מאפשרות של מלחמה ובכתה ללא הרף. לשלונסקי כתבה שהיא חשה באיטליה "הרגשת נכר, בדידות איומה, פחד פתאומי בלתי מבוסס" (מכתב לשלונסקי, 22.6.37). התעורר בה בוז לכל הזעיר בורגנים המתיירים באיטליה ורצון לקשר עם כל מי שבא מארץ-ישראל. היא חיפשה באיטליה ידיעות בעיתונים על הנעשה בארץ-ישראל, נבהלה כשקראה על הסכם פיל לחלוקת הארץ: "ראיתי עכשיו את המפה עם חלוקת הארץ. שום דבר הם לא השאירו לנו. אפשר לצאת מן הדעת כשדואים זאת. בעצם כמעט קנטון. מה יהיה?" (יומן 12.6.37). אחר כך חיברה את "פזמון הקנטון". היא אפילו התרעמה על הדרישה לשלם לערבים פיצויים. "זה באמת סקנדל מאין כמוהו!", כתבה (יומן 10.7.37). ארבעת השירים שכתבה באותו טיול לאיטליה טבועים בחותם הרושם הנוצרי הזר. האחרון פותח במלים "כך הוא עזב אותי, האלוהים הזר/ בעיר נכרית מאד בין תעלות המים" (א 162). שירי איטליה מדגישים את זהותה הארץ-ישראלית: "אצלנו (...) על פרוכת שמים רקום: אני". איטליה היא בשבילה "אדמת ניכר" המעוררת בה אדישות. (ג 137)

באוגוסט 1954 היא ערכה סיור בן 16 ימים בברית המועצות כחברת משלחת של נשים יהודיות וערביות. לשכת התיירות הסובייטית שלחה להן שתי מתורגמניות - אחת דוברת ערבית, והשנייה - יידיש. "היה מוזר מעט בעיני שלא הגיעה לרחבי ברית המועצות השמועה שבישראל מדברים, בעצם, עברית", כתבה ביומנה. בספריית לנין היא חיפשה לשווא קטלוג של ספרים עבריים, אך לאכזבתה הראו לה רק כותרים ביידיש (על המשמר 18.2.55).

תחושת השייכות הזאת, המובנת מאליה, הידיעה שיש מקום אחד שבה אתה מרגיש בבית - זה, מבחינתה של לאה גולדברג, לא היה דבר מובן מאליו כלל. העובדה שזה קרה לה ולכל-כך רבים אחרים, גם כאלה שעוזבים את הארץ לשנים רבות - זהו אחד מן ההישגים של

הציונות. מה הייתה לאה גולדברג אומרת על קדחת הנסיעות לחו"ל שתקפה את כולנו, ועל ישראלים שחולמים על הגירה לארץ אירופית או לארצות הברית?

כמו ביאליק גם לאה גולדברג לא ראתה בכתיבה פטור ממעורבות והרגשת אחריות לאומית. לאחר קום המדינה חזרה וביטאה את הזדהותה עם המצוקה האנושית של העולים. בספר "מלכת שבא הקטנה" תיארה את תהליך הקליטה הקשה של ילדה שהגיעה לארץ ממרוקו. בפגישת סופרים עם דוד בן-גוריון, (מרס 1949) קראה באוזני עמיתה הסופרים: נכון, אמנם "העם הזה מכוער, דל, מעורער מבחינה מוסרית וקשה לאהוב אותו", אבל "עתה עלינו לעורר אהבה ורחמים גדולים, לא של פילנתרופיה, אלא של יחס אהבה בין בני אדם (...)" על איש הרוח לעשות עכשיו את הקשה שבכל העבודות: לגלות את האנושי שבאדם, גם כשהאדם הוא בשפל המדרגה (...). על איש הרוח מוטל עכשיו לחולל תנועה של אהבת ישראל חדשה, שלא הייתה כמותה עד עכשיו, אהבת ישראל המקרבת אותי ואותך, ואותו ואת כולנו אל אותו היהודי המלוכלך והמכוער, כי עליו עבר מה שלא עבר עלי".

אילו הייתה כאן כיום הייתה נמנעת מהמילים "אותו היהודי המלוכלך והמכוער", אבל הייתה מזכירה לכולנו, גם לאלה שהגיעו אז והצליחו להתבסס, כמה קשה לאדם לעזוב את ביתו ולעבור לארץ אחרת, משפה לשפה, כמה קשה להתערות, להתקבל, להרגיש בבית בארץ הזאת, שהוקמה כדי לשמש בית לכל יהודי העולם. היא גם הייתה מזכירה כמה קשה לקבל הביתה את מי שלא נראה ומתנהג כמוך. וכמה אהבת ישראל הייתה נחוצה לחצי מיליון פליטים ובני פליטים, שחיו בעוני ("קרו לזה "צנע") והיו חרוכי שכול השואה ושכול מלחמת השחרור, כמה אהבה הייתה נחוצה להם כדי לקבל כאן מספר גדול פי שלושה של פליטים יהודים, גם הם עניים וגם הם מוכי טראומות, בעלי תרבויות אחרות. בכלל, כמה קשה למי שנמצא במצוקה לראות את המצוקה של זולתו ולעזור לו! כמה יפה הייתה העזרה שניתנה באותם ימים, שבהם התנדבות למען עולים חדשים הייתה מובנת מאליה!

ואולי לאה גולדברג הייתה מוסיפה ואומרת שאין בעולם ארץ, כולל ארצות אירופה הנאורות, שיש בה שוויון חברתי, שכולם מקבלים אותו הכבוד. הסטאטוס החברתי בכל ארץ הוא, בסופו של דבר, תוצאה של הישגים כאלה או אחרים, של תוצרת או תרומה מעוררות הערכה, ולא של מאבקי כוח נקמניים ומילות גנאי. תחושת שוויון הערך של הישראלים (או שמא נקרא לזה "חוסר כבוד") היא תופעה יוצאת דופן, שיש לה גם תוצאות תרבותיות לא נעימות.

המאבק על תקומת המדינה כישות פוליטית היה פחות חשוב לה מהמאבק על צביונה התרבותי של הארץ. בשנת 1948 הטרידה אותה השאלה "כיצד לעשות את חיי הרוח לחיים משותפים של כל בני-האדם – של כולם! – בלי לשוב אל הפרימיטיוו, בלי לוותר ויתורים רוחניים". ("ספרים אחרונים" 1948, מדור ומעבר, עמ' 298). באחד משירי המחזור "משירי ציון" כתבה: "שירו לנו משירי ציון! / איך נשיר את שיר ציון על אדמת ציון/ ועוד לא התחלנו לשמוע?" (1955 א' 219). האטימות הפחידה והעציבה אותה יותר מכול.

לאחר החלטת האו"ם על הקמת המדינה בנובמבר 1947 התבקשה לחוות את דעתה על האירוע לעיתון עמים. היא דיברה על "חבלי הלידה הטראגיים של המדינה העברית", ובין הקשיים היא הזכירה את הקושי לחנך את עצמנו ליחס של כבוד כלפי המדינה, אישיה ומוסדותיה, וגם ליחס של כבוד עצמי כלפי עצמנו: "לידיעת יכולתנו הממשית ודרך ארץ בפני כל הראוי לדרך ארץ בעמים אחרים". האם למדנו להתייחס בכבוד לעצמנו ולאחרים? הייתה שואלת אותנו אילו הייתה כאן.

לאה גולדברג ידעה, אמנם, שהיא חייבת לחוש אהבת ישראל ורחמים לכל העולים, אך התקשתה לאהוב ולהעריך אנשים שתרכותם נראתה לה פרימיטיבית. לאחר קום המדינה היא חששה ממה שנראה לה כירידת רמה תרבותית בישראל. היא חשה שקהל הקוראים נעשה ל"עם" אחר, לא הקהל שהכירה בקיבוצים. "העם שלנו היה אינטליגנציה", קוננה. ("מכתבים מאביב מדומה", על המשמר, 9.2.1951) מה הייתה אומרת על המצב כיום?

היא התקשתה עוד יותר לאהוב ולהעריך את עסקני הספרות ואת הפעילות הפוליטית שלהם. "הפוליטיקה התרבותית מעבירה אותי על דעתי. אני אומללה עם הימין ועם השמאל, ואמצע – בעצם – אין" (יומן 26.7.1952). על ישיבה במשרד החינוך והתרבות כתבה: "טמטום מוח ריקני ומעליב עם כל הכוונות הטובות גם יחד". (יומן 6.8.1952) היא רצתה "להציל את הנפש של העולם", אך היה לה ברור ש"היחידים אינם יכולים בין כה וכה בזמננו להשפיע על מהלך העניינים בעולם" (5.8.1949). כך אמרה, אך המשיכה לכתוב שירה נבונה ומנחמת וגם לפעול לשמירת הרמה של התרבות בארץ כחברת ועדות למיניהן, נאמנה לדרך הענווה של "האומץ לחולין", למעשה היומיומי, שמחייב אומץ, יושר, עמידה בניסיון.

אני מניחה שאילו הייתה נמצאת אתנו כאן, הייתה שבה וממליצה לנו ללכת באותה הדרך, וגם וייצמן וגם ביאליק היו מסכימים.